

Tone Zorn

## POSKUSI UREDITVE POLOŽAJA SLOVENSKE SKUPNOSTI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM V ČASU AVTORITARNEGA REŽIMA

### I

O poskusih ureditve slovenskega vprašanja na avstrijskem Koroškem je bilo že marsikaj napisano. Literatura se pri tem dotika predvsem vprašanja uveljavitve takoimenovane kulturne avtonomije v dvajsetih letih.<sup>1</sup> deloma pa je zajeta tudi problematika v prihodnjem obdobju v knjigi dr. Theodorja Veiterja, do danes najbolj izčrpnega avstrijskega dela o problematiki koroškega slovenstva v času prve avstrijske republike.<sup>2</sup>

Zaključni del Veitrove knjige je namenjen orisu prizadevanj za ureditev slovenskega vprašanja v času avtoritativnega Dollfuss-Schuschniggovega režima, se pravi problematike, ki se je bomo v tem članku nadrobneje dotaknili. Poleg Veitrovih opozoril bomo za čas po izidu te knjige pritegnili predvsem intervencije slovenske skupnosti pri predstavnikih takratnih oblasti za ureditev manjšinskega vprašanja.<sup>3</sup> Veiter opozarja, da se je Kurt von Schuschnigg še poleti 1933 razgovarjal s slovenskim koroškim deželnozborskim poslancem Ivanom Starcem v Ribnici ob Vrbskem jezeru o šolskem vprašanju na jezično mešanem območju Koroške, vendar pa padajo neposredni pogovori, ali bolje poskusi pogajanj za ureditev manjšinskega šolskega vprašanja v leto 1934, ko je prišel na čelo koroškega vodstva režimske Domovinske fronte (Vaterländische Front) dr. Sucher. Videti je, da je bilo v ospredju takratnih pogovorov predvsem šolsko vprašanje, medtem ko o celoviti ureditvi manjšinskega vprašanja na vladni strani tudi v tem času očitno niso zavzeteje razmišljali. 2. oktobra 1934 je dunajsko učno ministrstvo sporočilo koroškemu deželnemu šolskemu svetu, da namerava postaviti za območje tamkajšnjega utrakvističnega šolstva enega do dva nadzornika, ki bi imela zaupanje slovenskega prebivalstva. Za koroške razmere pa je ob tem sporočilu posebej značilen negativen odgovor koroških šolskih oblasti. Te so med drugim odgovarjale, da »ogromna« večina prebivalcev jezikovno mešanega območja Koroške želi iz gospodarskih vzrokov šolo, v kateri bi se učenci mogli dobro in temeljito naučiti nemškega jezika, opozorilo torej, ki zgovorno kaže le na položaj slovenskega jezika, ampak tudi na gospodarsko zapostavljanje slovenskega življa. Še posebej značilna pa je trditev, da krajevni šolski sveti niso pripravljeni, pa tudi ne v stanju (!), da bi nakupovali potrebne šolske knjige za slovenski pouk. Zato da je »tudi nemogoče doseči nabavo slovenskih čitank za srednjo in višjo (šolsko) stopnjo«,<sup>4</sup> opozorilo, ki kaže na način in metodo pouka slovenskega jezika na vrsti takratnih utrakvističnih šol.

<sup>1</sup> Prim. Tone Zorn, Kulturna avtonomija za koroške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema svetovnima vojnama. Zgodovinski časopis, 1974, 347—366.

<sup>2</sup> Theodor Veiter, Die slowenische Volksgruppe in Kärnten, Wien—Leipzig, 1936.

<sup>3</sup> Zadevno gradivo hrani v prepisu arhiv inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (A INV).

<sup>4</sup> Veiter, cit. d., 137—138.

Poskusi avtoritarnega režima, da bi na šolskem področju vsaj deloma prispeval k ureditvi slovenskega vprašanja, padajo v čas dokončne krize prve avstrijske republike. V tej krizi se je režim prizadeval doseči podporo nemškega življa Avstrije, med drugim tudi koroških Slovencev, saj so bile krščansko socialne sestavine režima v marsičem blizu dotedanjim usmeritvam Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Tako je v osrednjem slovenskem društvu v začetku tridesetih let nastopila struja mlajših slovenskih politikov, ki je zagovarjala podporo manjšine avstrijski krščansko socialni stranki in njenim usmeritvam. Ta struja je v vodstvu Političnega in gospodarskega društva po letu 1930 sicer prevladala, vendar pa so pričeli demokratično in napredno misleči Slovenci, ki se jim je taka usmeritev upirala, iskati nove usmeritve za slovensko koroško manjšino.<sup>5</sup>

Dejstvo je, da je kljub temu bila slovenska manjšina določeno v oporo vladajočemu režimu. Vzrok za to ni bilo le prizadevanje režima, da bi ga podprla tudi slovenska skupnost, ampak tudi naraščajoča moč nacizma, ki je bil še zlasti močan prav na Koroškem. Vendar pa Slovenci (izjema so bili le posamezniki) niso brez pridržka sprejemali ponujene roke, ampak v zameno pričakovali izpolnitev vsaj minimalnih narodnostnih pravic. Na kritični odnos je silila koroške Slovence že sama narava režima, saj je moralo sredi tridesetih let prenehati, podobno kot vrsta organizacij večinskega naroda, tudi Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem, in le s težavo je manjšina uspela ohraniti svojo osrednjo kulturno organizacijo, ki sedaj prevzame predstavnništvo slovenske skupnosti.

Dostopno gradivo kaže, da so (vsaj posamezni) predstavniki režima kritično ocenjevali lojalnostne izjave predstavnikov slovenske manjšine in to celo tistih, ki so brez pridržka podprli avtoritarni režim. Za to vprašanje je poučen obsežen elaborat z dne 6. decembra 1934, sicer nepodpisane koroške osebnosti, ki Slovincem kljub vsemu ni bila nasprotna. Elaborat kaže, da so na območju južne Koroške zlasti Slovenci vstopali v režimsko Domovinsko fronto. V njem najdemo pripombo, da so v nasprotju z večinsko nacistično usmerjenim »nemškim prebivalstvom, slovenski Korošci pritiskali v Domovinsko fronto, kjer hitro dosegaajo važne položaje ter v splošnem nastopajo proti nemškemu prebivalstvu«. <sup>6</sup> Narodnostni moment je tudi pogojil zahtevo po samostojnih slovenskih oboroženih oddelkih v okviru režimske milice (Sturmscharen); po tej zahtevi bi bil poveljevalni jezik v takih oddelkih slovenski.<sup>7</sup>

Zadržek do lojalnosti vidnih Slovencev do avstrijske države je, kot smo omenili, viden tudi iz citiranega elaborata. V njem beremo, da so »slovenski oziroma vindišarski krogi prebivalstva na strani Domovinske fronte ter se priznavajo k avstrijski državi«. Po elaboratu se celo Slovenci, znani »kot iredentisti«, pa tudi tisti znani Slovenci, ki »so prišli pod slovensko nacionalno ter panslovansko idejo,« danes »gibljejo« v okviru Domovinske fronte in v njej zavzemajo visoke položaje. Kot takega Slovenca elaborat omenja dr. Rudolfa Blümla. Pisec poroča, da je več vidnim predstavnikom Domovinske fronte naročil »nadrobno preiskavo« pred sprejemom tistih Slovencev v Domovinsko fronto, ki so se v letih 1918—1920 »deloma pa tudi kasneje« »v slovenski

<sup>5</sup> Prim. Janko Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Ivan Regent — dr. Janko Pleterski — Ivan Kreft, *Progresivna Slovenija*, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964, 110.

<sup>6</sup> AINV, f. 192.

<sup>7</sup> Podatek v AINV, f. 146.

stvari eksponirali proti Avstriji«. Po njegovem je ob plebiscitu 10. oktobra 1920 glasoval za Avstrijo »večji del tistih«, ki se poslužujejo vindišarskega občevalnega jezika in jih Nemci označujejo za »nemško usmerjeno vindišarsko prebivalstvo«; ti »Koroški zvesti vindišarji« se po njem tudi »zavestno priznavajo k nemškemu kulturnemu krogu«. Cenil je še, da so v medsebojnem razmerju »nacionalni Slovenci« in »vindišarji« približno enako močni, v kolikor niso »vindišarji« sploh v večini, tako da so »nacionalni Slovenci, kolikor govorimo o jezikovni manjšini, manjšina v manjšini«. Pisec tudi piše o prizadevanjih koroških Slovencev, da bi si pridobili »vindišarje«. Odprtost koroškega manjšinskega varstva po letu 1920 elaborat pripisuje nemogočim slovenskim zahtevam še zlasti na šolskem področju, na področju utrakvističnega šolstva. Zlasti poučno je opozorilo, da se »usmeritev odgovornih uradov Koroške do nacionalnih Slovencev po plebiscitu ni v ničemer spremenila«, čeprav skuša elaborat po drugi strani pokazati pripravljenost teh uradov za ureditev manjšinskega varstva v deželi.

Elaborat poudarja, da so poskusi po sodelovanju in medsebojnem razumevanju koroškega nemštva in slovenstva bili le redko uspešni. Meni, da so Slovenci umeli »prav spretno izkoristiti politične razmere, ki vladajo v Avstriji po letu 1933«. Očitno pada krivda za to dejstvo na nemški južnokoroški živelj, saj bi drugače pisec elaborata ne tožil, da »večini nemško usmerjenega prebivalstva ni bil pravočasno pojasnjen pomen Domovinske fronte, medtem ko so Slovenci bili spretno na mestu«. Tako se je zgodilo, da so pri prvih ustanovitvah krajevnih skupin te fronte ter njene milice nacionalni Slovenci dobili odločilen vpliv na vodstvo. Kot primer omenja elaborat Št. Jakob v Rožu. Pripominja, »da stoje v teh občinah nemško usmerjeni prebivalci, še posebej pa bojevniki za enotnost Koroške v letih 1919—1920, z mešanimi občutki ob strani«. Slednje opredeljuje dejstvo, da nacionalni Slovenci sedaj izjavljajo, da so »zvesti domovini in Koroški«. Vendar pa po elaboratu nemško usmerjeno prebivalstvo ne zavrača sodelovanja »s tem nekdanjim nasprotnikom«, vendar pa zahteva zase vodstvo Domovinske fronte, »ker na podlagi izkušenj obstoji nezaupanje do odkritosti nacionalnih Slovencev«. Tisti Slovenci, ki se priznavajo k »narodnostni manjšini« bi po tej razlagi morali šele »izkazati odkrito sodelovanje«. Koroški zvesto prebivalstvo se tudi boji, da nacionalni Slovenci sodelujejo z Domovinsko fronto le zato, da bi dosegli »koncesije za nacionalne namene, ki jih zasledujejo«. Dosedanja opozorila tudi kažejo, nadaljuje elaborat, da Slovenci niso enotno usmerjeni, ampak, da so »kot se zdi« razdeljeni na dve skupini. Prvo sestavljajo slovenski klerikalci, medtem ko drugo liberalci. Prva skupina je po elaboratu za skupno pot z Domovinsko fronto, medtem ko so liberalci do nje hladni. K slednjim utegnejo pripadati tudi posamezni slovenski duhovniki in ne le »znana liberalna slovenska skupina pod vodstvom dr. (Franca) Petka«, vendar pa je število njegovih pristašev gotovo majhno.

V nadaljevanju se elaborat ukvarja z vprašanjem formiranja Domovinske fronte na območju južne Koroške. Tu da je treba najprej odgovoriti, ali se želi pri ustanavljanju te organizacije naslanjati na nemško usmerjene ali pa na nacionalne Slovence, pri čemer so prvi v večini. Vendar so po elaboratu tudi tu razlike, saj imajo nekatere občine nemško in druge slovensko večino. Elaborat poudarja, da se pri »pritegnitvi občin z nemško večino more s pravilnim ravnanjem dobiti prav na koroškem stališču vpliv v močno nemških občinah«. Opozarja še, da si je nemško usmerjeno prebivalstvo nedvomno

»pridobilo pravico, da se ga tudi sedaj posluša ob nadalnji izgradnji naše očetnjave in domovine«, poleg tega pa je morda sedaj nastopila možnost, da se »dobro misleči del nacionalno slovenskega prebivalstva tudi notranje pridobi za nedeljeno Koroško, čeprav se na to ne more polagati velikega upanja«. Elaborat tudi trdi, da žive na južnem Koroškem tri skupine prebivalcev: Nemci, nemško usmerjeni Windische (vindišarji) in nacionalni Slovenci, med temi pa naj bi bila najbolj »veljavna skupina nemško usmerjeni vindišarji«.

Dileme, ki jih je avtoritarni režim postavljajal pred slovensko koroško skupnost, v marsičem ilustrira takratna korespondenca dolgoletnega slovenskega deželnozborskega poslanca Ivana Starca. V pismu dr. Josipu Vilfanu, predsedniku mednarodnih kongresov narodnosti (manjšinskih kongresov) s sedežem v Ženevi, je 25. julija 1934 Starc pisal, da je slovenski »suprema lex« ohranitev narodnega življenja. Po njegovem bi bilo treba zagotoviti obstoj in nadaljnje delovanje slovenskih organizacij. Pri tem pa ne bi smel pasti nanje »noben šum nekorektnosti... da ne dajo povoda za protiukrepe«. Iz pisma je še videti, da je bil dr. Petek proti sodelovanju z avtoritarnim režimom ter prilagajanju njegovim zahtevam. Čez mesec dni (24. avgusta) je Starc na Koroškem pisal, da je velika negotovost o tem, kaj bo s Slovenci. Opozoril je, da se bo manjšina skušala prilagoditi novi ustavi, ter nadaljeval: »da nadaljujemo svoje narodnokulturno delo, bomo morali ali predelati politično društvo (Politično društvo za Slovence na Koroškem op.) ali pa ustanoviti novo institucijo: kulturni svet...«. 19. maja 1935 beremo, da so Slovenci v negotovosti. Zastopstvo manjšine iz demokratične dobe, se pravi izpred leta 1933 je izloženo, a nadomestila zanj še ni. O vlogi Slovencev v režimskih organizacijah pa je Starc pisal takole: »naši kmetje so v Bauernbundu, stanovski organizaciji kmetov, obrtniki v stanovski obrtni zbornici«. Vendar pa se kot »slovenski kmetje ali obrtniki zaenkrat ne morejo udeleževati, zborovanja mora prirejati edino Domovinska fronta. Političnega šolanja potom zborovanj ne moremo nadaljevati, edino naša kulturna društva morejo svobodno delovati. Trudimo se, da bi dobili v posameznih stanovskih zastopstvih posebne stanovske sekcije, a dosedaj nemogoče«. Vendar pa je Starcu le uspelo ohraniti dotedanjo osrednjo slovensko kulturno organizacijo z razširitvijo pravil dotedanje Slovenske krščansko socialne zveze (ta se je sedaj preimenovala v Slovensko prosvetno zvezo), tako »da lahko nadomešča politično društvo, ako to ne bo moglo delovati«. Vilfanu je poročal, da so razširjena pravila potrjena, »a dosedaj se še ni posrečilo dobiti dovoljenje za večje zborovanje«. O šolskem vprašanju, ki se ga bomo še dotaknili, je Starc poročal, da »jedva so celovski krogi zapazili, da bi mogli mi dobiti nekaj drobtin... so začeli strupeno kampanijo proti nam s starimi kanoni iredente in nevarnosti za nedeljeno Koroško. Ako se g. zvezni kancler — je nadaljeval — vda grmenju teh kanonov, potem so naši upi spet pokopani. Zato bi bila morda intervencija manjšinskega kongresa pri zveznem kanclerju umestna...«. Iz pisma izvemo, da eden vodilnih Slovencev, »naš posredovalec v Domovinski fronti« (pač dr. Joško Tischler), noče v tej organizaciji prevzeti nobene funkcije vse dotlej; dokler ne bodo rešene minimalne slovenske zahteve, izročene deželnemu glavarju ter kanclerju Schuschniggu. Ko pa je varnostni ravnatelj za Koroško 19. novembra 1936 prepovedal v Koroškem Slovencu, glasilu manjšine, uporabljati tudi za južnokoroške kraje slovenska krajevna imena, je Starc pisal Vilfanu, da se nikoli ni moglo »tako bít po nas, kakor sedaj, ko se ne moremo braniti«. Poročal je še, da so oblasti zaplenile več

številka lista.<sup>8</sup> Kmalu za tem je pričela med manjšino dozorevati misel, da bi prišlo do ustanovitve slovenskega Narodnega sveta, ki bi ga sestavljalo trinajst članov.<sup>9</sup>

Dokumentacija, ki nam je na voljo, opozarja, da sta tudi v tem času imela Dunaj in Celovec na ureditev slovenskega vprašanja različne poglede. Tako vemo, da je skušal Dunaj vendarle (vsaj v določeni meri) prispevati k ureditvi slovenskega vprašanja, medtem ko je koroški nemški nacionalizem nastopal proti takim poskusom. Iz dokumentacije, objavljene v omenjeni knjigi Theodorja Veiterja, so vidna zadevna prizadevanja kanclerja Schusch-nigga po zagotovitvi določene avtonomije za slovensko skupnost, zlasti pa še za ureditev koroškega šolskega vprašanja. V okviru teh prizadevanj je bil izdelan poseben zakonski osnutek namenjen pospeševanju kulturnih »zadev« slovenske manjšine, ki ga je v okviru koroške deželne vlade pripravil deželni svetnik dr. Ratzér. Osnutek je predvideval ustanovitev posebnega sosveta za kulturne zadeve koroških Slovencev, njegov delokrog pa bi zajemal tako vprašanje slovenskega pouka kot tudi vzgojna in dobrodelna vprašanja. Po osnutku naj bi na utrakvističnih šolah poučevali učitelji izprašani iz sloven-skéga jezika (!). Da bi to dosegli, je osnutek predvideval sprejetje določenega števila slovenskih učencev na celovško učiteljsišče. Vendar pa dalj od priprave načrta ter spremljevalnih predlogov manjšine ni prišlo. Sledila so nova po-gajanja med predstavniki oblasti ter slovenske skupnosti, katerim osnovo je dajala posebna spomenica Slovenske prosvetne zveze, izročena 4. maja 1934 koroškemu deželnemu glavarju. Spomenica je zahtevala zastopstvo manjšine v Domovinski fronti, kar so predstavniki režima tudi sprejeli, zastopstvo Slovencev kot »kulturne skupine« v deželnem zboru, do ureditve tega vprašanja pa postavitve posebnega manjšinskega referenta pri koroških deželnih oblasteh. Posebej bi omenili zahtevo spomenice, po kateri naj bi dobile upravne in šolske oblasti na južnem Koroškem navodilo namenjeno ureditvi mirnega sožitja obeh narodnosti v deželi. Z zakonom bi se dala določena možnost manjšini, da nadzoruje pouk na slovensko-nemških (utrakvističnih) šolah; na teh šolah bi tudi poučevali učitelji, ki popolnoma obvladujejo oba deželna jezika. Dalje se je zahtevala uvedba slovenščine v glavnih šolah za vse učence, ki so pred tem obiskovali utrakvistični pouk ter preosnova kme-tijske šole v Goldenbrunnhofu »v duhovnem in jezikovnem pogledu«. Prav tako bi morala biti manjšina zastopana v deželnem, okrajnih in v krajevnih šolskih svetih. Morala bi tudi sodelovati pri vsebinski ureditvi šolskih načrtov ter pri določanju šolskih knjig.

Spomenica je dalje opredeljevala sodelovanje predstavnikov manjšine pri izbiri učiteljev za ustrezne šole. Od ostalih predlogov omenimo sugestijo, po kateri naj se pri okrajnih glavarstvih in davčnih uradih v Velikovcu, Celovcu, Beljaku in Šmohorju nastavi »najmanj eden uradnik zmožen sloven-skega pismenega jezika in slovenskega koroškega narečja«.<sup>10</sup>

Spomenica je imela posebno prilogo o vprašanjih utrakvističnega šolstva. Vloga je med drugim poudarjala, da bi moralo obstoječe utrakvistično šolstvo odsevati narodnostne razmere v deželi. Manjšina je opozarjala, da deželne in šolske oblasti to formalno sicer upoštevajo, vendar pa daje po prilogi pre-

<sup>8</sup> Korespondenco Ivana Starca z dr. Josipom Vilfanom hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond dr. Josipa Vilfana.

<sup>9</sup> Gl. op. 7.

<sup>10</sup> Veiter, cit. d., 139–143.

gled koroškega utrakvističnega šolstva drugačno podobo. Manjšina je opozarjala, da nudi statistika obstoječega utrakvističnega šolstva odličen dokaz za vprašljivost na utrakvističnih šolah nameščenih učiteljev. V dokaz priloga podčrtuje, da nima na 78 izkazanih šolah 37 % učiteljev izpita iz slovenskega jezika; brez tega izpita je tudi 34 šolskih upraviteljev. Priloga poudarja, da je na skupaj 78 utrakvističnih šolah s 179 razredi poučevalo v šolskem letu 1932/33 vsega 74 učiteljev z izpitom iz slovenskega jezika. Med utemeljitvami zahteve po spremembi šolskih razmer je priloga opozarjala tudi na »milijone nemških manjšin, ki se sklicujejo na naravno pravico«; ta pravica pa naj velja tudi za slovensko manjšino, zagotovitev narodnostnih pravic koroškim Slovencem bi tako imela pozitiven odmev tudi za te manjšine. Priloga tudi navaja izjavo kanclerja Schuschnigga, dano delegaciji Slovenske prosvetne zveze dne 3. februarja 1934: »Kot šef zvezne vlade in celotna zvezna vlada, odklanjamo vsako hoteno germanizacijo, ter bomo skrbeli, da bo tudi Slovincem dana možnost, da ostanejo dobri in zanesljivi državljani zvezne države Avstrije«. <sup>11</sup>

Ti predlogi so bili, kot smo omenili, podlaga za pogovor, ki sta se ga 5. julija 1935 udeležila v imenu koroškega nemštva deželni glavar dr. Sucher ter predstavnik manjšine dr. Joško Tischler. Na Sucherjevo željo so k nadaljnjim pogovorom pritegnili še predstavnika osrednje koroške protimanjšinske organizacije Kärntner Heimatbunda, Aloisa Maier Kaibitscha, ter priložnostno še pisatelja J. F. Perkoniga, prav tako člana protislovenske organizacije. Gre za pritegnitev, ki ima značilno vzporednico v današnjem času, ko je postal član med »vročo koroško jesenjo« leta 1972 ustanovljene »komisije za probleme slovenske manjšine« kanclerja Bruna Kreiskega tudi član sedanjega Kärntner Heimatdiensta dr. Valentin Einspieler (čeprav kot predstavnik meščanske ljudske stranke). Tako kot sedaj, je bila manjšina tudi leta 1935 proti pritegnitvi predstavnika protimanjšinske organizacije, saj je želela za partnerja kvalificiranega zastopnika celotnega koroškega nemštva (= deželno vladu) ali pa zastopnike »svetovnonazorsko sousmerjene organizacije« (Veiter). In še ena vzporednica: kot je leta 1972 prevladalo v avstrijski manjšinski politiki do slovenske skupnosti stališče Kärntner Heimatdiensta, je tudi leta 1935 prihajala vedno bolj v ospredje predhodnica današnje organizacije. Značilno je, da se je na teh pogajanjih problematika slovenske manjšine omejila končno le še na šolsko vprašanje. Tako kot koroški meščanski tabor v letih po drugi svetovni vojni, je tudi tedaj nemška stran, ali bolje Kärntner Heimatbund, na šolskem področju vedno bolj poudarjal tako imenovano »pravico staršev« po kateri starši odločajo katero šolo — nemško ali utrakvistično — bi obiskovali njihovi otroci. Nasprotno pa je slovenska stran poudarjala materinščino kot odločilen moment za vpis otroka v tako ali drugačno šolo. Tako kot pri znanih pogajanjih za uveljavitev kulturne avtonomije za slovensko koroško skupnost v drugi polovici dvajsetih let, je nemška stran tudi to pot postavljala izključno uporabo subjektivnega principa kot edinega pokazatelja pripadnosti posameznika k določeni narodnosti. Po tej zahtevi naj bi bila odločilna za narodnostno pripadnost edinole subjektivna zavest posameznika, medtem ko tako imenovani subjektivni znaki (poreklo, jezikovna pripadnost) ne bi igrali nobene vloge. <sup>12</sup> Med pogajanja je Alois Maier Kaibitsch poslal

<sup>11</sup> Spomenico o šolskem vprašanju hrani AINV, f. 146.

<sup>12</sup> Prim. Veiter, cit. d., 144.

14. septembra 1935 v imenu Kärntner Heimatbunda posebno pismo dr. Jošku Tischlerju. Z njim je opozarjal, da so »celotni predrazgovori«, ki jih vodi o problematiki manjšinskega šolstva »težji« kot je menil. Predvsem pa je poudarjal »odpor med nemško mislečim prebivalstvom (Koroške) proti vsaki spremembi (sedanjega stanja na šolskem področju op.) zelo močan«, ali drugače rečeno, koroški nemški nacionalizem ni pripravljen privoliti ureditev koroškega manjšinskega šolstva v korist manjšine. Kaibitsch je v pismu zavračal mnenje, da bi bilo mogoče obiti ta odpor »ter postaviti vse starše pred izvršeno dejstvo«. Stališče manjšine je imel za napačno »tudi v interesu manjšine« same. Ko se je dotikal problematike šolstva, namenjenega tudi manjšini, je zagovarjal dva tipa takih šol. Pri tipu I bi bilo razmerje med nemškim in slovenskim poukom na nižji in srednji stopnji 1 : 1, medtem ko bi bilo pri tipu II to razmerje na nižji stopnji 1 : 1, na srednji in višji stopnji pa le še dogovorjeno število slovenskih ur tedensko (enako tudi pri višji stopnji šol tipa I). Pisal je še, da bi bilo treba k razgovorom pritegniti »starše«, sicer pa po njegovem »v večini primerov« sprememba obstoječe šolske ureditve ni zaželjena,<sup>13</sup> kar pomeni, da bi tudi v prihodnje veljale obstoječe omejitve pouka slovenskega jezika. Theodor Veiter v citiranem delu opozarja, da bi šole tipa I veljale za čisto slovenske občine. Veiter tudi nakazuje, kako bi izgledal pouk na šolah obeh tipov. Tako bi bil na šolah tipa I pouk v prvem šolskem letu slovenski z dvema urama nemščine tedensko, medtem ko bi na ostalih šolskih stopnjah znašalo razmerje med obema jezikoma, nemškim in slovenskim 1 : 1. Šole tipa II bi tudi bile prevladujoči šolski tip na območju južne Koroške. Po Veitru bi veljalo na teh šolah razmerje med slovenščino in nemščino v celoti 1 : 2. Poleg tega bi delovale še čisto nemške šole (tip III).<sup>14</sup>

Očitno je pripisati pritisku Dunaja, da sta se še julija 1935 slovenska in nemška stran dogovorili o vrsti odprtih vprašanj manjšinskega šolstva. Značilno pa je, da je Kärntner Heimatbund pričel kmalu stavljati nove pogoje, vsekakor z namenom, da bi preprečil vsakršno zadovoljivo ureditev manjšinskega šolstva v deželi. Eno teh intervencij smo že omenili. Heimatbund je dalje menil, da bi se bilo treba za vsako utrakvistično šolo posebej dogovoriti pod kateri tip predlagane ureditve bi šola spadala in to svoje stališče utemeljeval z »odporom nemško mislečega prebivalstva«.<sup>15</sup> V celoti bi bilo po Heimatbundovem predlogu na celem južnem Koroškem 10 šol tipa I, 69 šol tipa II, ena šola bi bila mešanega tipa (v Št. Ilju), 18 šol pa bi bilo popolnoma nemških.

Videti je, da je Heimatbund pripravil podani predlog v veri, da ga Slovenci ne bodo sprejeli. Dejstvo pa, da ga je manjšina v glavnem osvojila, je imelo enako usodo kot uvodoma omenjena pogajanja za uveljavitev kulturne avtonomije v dvajsetih letih, namreč prekinitve pogajanj. Šlo je za enostavno taktiko. Takoj, ko bi Slovenci sprejeli določen predlog, je Kärntner Heimatbund nastopil z novim ter tako onemogočal zadovoljivo ureditev slovenskega vprašanja. Upoštevati je še dejstvo, da so bila prav trideseta leta čas močnega vzpona nacizma tudi med koroškim nemštvom, dejstvo, ki je v marsičem pogojevalo poglede vsaj dela večinskega naroda, na slovenske sodeželane, pa tudi na nastopanje Kärntner Heimatbunda.

<sup>13</sup> Dopis v AINV, f. 146.

<sup>14</sup> Prim. Veiter, cit. d., 144–146.

<sup>15</sup> Isto, 147–151.

Ni naključno, da pomeni leto 1935 pričetek poživiljene dejavnosti protimanjšinske organizacije. Očitno je, da po izjalovljenem puču julija 1934 ilegalna nacistična stranka sedaj nastopa tudi v okviru Heimatbunda in njegovih krajevnih skupin, katerih nastanek pada prav v ta čas. To dejstvo tudi opozarja, da je bila udeležba predstavnikov protimanjšinske organizacije na pogajanjih za izboljšanje položaja slovenske skupnosti le taktičnega značaja ter usmerjena k prepreditvi vsake pozitivnejše ureditve slovenskega vprašanja na šolskem področju.

Do srede leta 1937 je bila organizacija krajevnih skupin Kärntner Heimatbunda, tako imenovanih domovinskih krožkov (Heimatkreisei) v glavnem končana. Njihov namen je bil povezovati južnokoroško nemštvo ter, nemško usmerjene južne Korošce. Načelo pri njihovem ustanavljanju je bilo postavitve takega krožka povsod, kjer so delovala slovenska kulturna društva. Še posebej se je skušalo pritegniti v pevška društva, ki so delovala v okviru »domovinskih krožkov« tudi Slovence. Na razširjenost mreže »domovinskih krožkov« kaže dejstvo, da so samo v Borovljah delovala tri njihova pevška društva; podobno tudi v Bistrici v Rožu. Za Logo vas je znano, da so v tej občini ustanovili dva »domovinska krožka«, medtem ko so bili v občini Bekšanj trije, maja 1937 pa so pripravljali ustanovitev še četrtega. »Domovinski krožek« so ustanovili celo v Selah; prva njegova skrb pa je bila ustanovitev plesne šole, vendar je kmalu prišlo do »razdora« ter je krožek razpadel.

Podobno kot v Heimatbundu, je imela koroška NSDAP močno zaslonbo tudi v avstrijskem telovadnem društvu, v Turnvereinu. Kolikor je znano, so leta 1937 celo potekali razgovori o vstopu Turnvereina v režimsko Domovinsko fronto. Vendar so se iz razumljivih vzrokov razgovori razbili. Kot predstavnik koroških »turnerjev« se je razgovorov udeleževal še iz plebiscitnega časa znani Karl Fritz.<sup>16</sup>

## II.

Za oceno takratne vloge Kärntner Heimatbunda je značilno opozorilo Ivana Starca Josipu Vilfanu dne 2. decembra 1936. Tega dne mu je pisal, da so Slovenci na »milost in nemilost« izročeni tej organizaciji in »vsi dobri nameni zveznega kanclerja so pri celovski vladi bob ob steno«. Po njegovem deželna vlada »dela in tolerira to, kar hoče Heimatbund«. <sup>17</sup> Značilno je, da so kot protiutež slovenskim predlogom predstavniki Heimatbunda še 1. marca 1936 sporočili koroški deželni vladi, da »se večji del slovensko govorečih prebivalcev (Koroške) čuti povezan z nemškim kulturnim krogom« ter »strastno« zavrača vsakršno povezavo ali vključitev v Slovensko prosvetno zvezo, ter se pri tem sklicujejo na »zvestobo domovini in državi v koroškem osvobodilnem boju«. <sup>18</sup>

V tem času so koroškim Slovincem pri intervencijah pri osrednjih avstrijskih oblasteh pomagali tudi gradiščanski Hrvati. Tako je konec februarja 1935 izročil spomenico Slovenske prosvetne zveze vladi prihodnji deželni glavar Gradiščanske Lovro Krall. Značilno je opozorilo spomenice, da so na Koroškem »na delu sile, ki so proti ureditvi« slovenskega vprašanja. Te sile so

<sup>16</sup> Gradivo o delovanju Kärntner Heimatbunda in Deutscher Turnvereina v AINV, f. 146. Karl Fritz je bil v letih druge svetovne vojne soudeležen pri poskusu nasilne izselitve koroških Slovencev.

<sup>17</sup> Gl. op. 8.

<sup>18</sup> Veiter, cit. d., 133.



tudi »dobile takšno premoč, da utegne dobra volja odgovornih uradov (za ureditev slovenskega vprašanja) postati neučinkovita«. Po tem opozorilu na Kärntner Heimatbund ter Deutscher Schulverein Südmark spomenica prehaja na odprta vprašanja manjšinskega varstva. Tu bi omenili utrakvistično šolo ter njene pomanjkljivosti; o značaju te šole beremo, da že desetletja »uničuje (slovensko) narodnost«. Posledica je dejstvo, da se od skoro 80.000 Slovencev priznava javno k svojemu narodu komaj polovica. Spomenica omenja dalje, da koroški »nacionalni učitelji« nasprotujejo »z zakonom« dovoljenim slovenskim privatnim jezikovnim tečajem. Dalje opozarja, da Slovenci še vedno nimajo »kulturnega zastopstva« v koroških zakonodajnih telesih. Ob zaključku spomenica predlaga ureditev manjšinskega šolstva na podlagi materinščine. Slovenci so še predlagali, da bi bila ta ureditev »pridržana« dunajskim prosvetnim oblastem »in ne morda koroškim faktorjem«. Poleg tega naj bi se s posebnim naročilom, poslanim koroški deželni vladi, omogočilo zastopstvo manjšine v deželnem zboru.<sup>19</sup>

Še pred tem je 1. marca slovenska kmečka zveza izročila kanclerju Schuschniggu posebno spomenico o odprtih gospodarskih in še zlasti narodnostnih vprašanjih. Spomenica je opozarjala, da so volitve v deželno kmetijsko zbornico leta 1932 pokazale moč slovenske stanovske organizacije. Šlo je za volitve, ki so prinesle koroškim Slovincem dokajšen uspeh, saj je slovenska lista postala tretja najmočnejša skupina v koroški Kmetijski zbornici.<sup>20</sup> Po opozorilu spomenice so Slovenci pri teh volitvah dobili absolutno večino glasov južno od Drave, severno od te reke pa so bili druga najmočnejša lista. Po uvedbi avtoritarnega režima — nadaljuje spomenica — se je Kmečka zveza priključila »poklicni stanovski organizaciji«, Koroški kmečki zvezi (Kärntner Bauernbund), vendar z zahtevo, da dobe slovenski kmetje posebno slovensko sekcijo ali pa skupino v okviru stanovske organizacije. Slednje je Kmečka zveza utemeljevala tudi z zadevnim določilom senžermenske mirovne pogodbe, ki je zagotavljala manjšinam narodnostno enakopravnost. V nadaljevanju spomenica opozarja, da se ne upošteva narodnostnih posebnosti in še zlasti potreb slovenskih kmetov. Tako so zborovanja Kärntner Bauernbunda na območju južno od Drave večinoma le nemška ali pa »največ« dvojezična, dejstvo, ki slovenskega kmeta vedno bolj odbija od stanovske organizacije. O Kmečki zvezi beremo, da »kot društvo sicer še obstoja, je pa (zveza) radi monopolizacije stanovsko-političnih vprašanj odstranjena od sodelovanja«. Posebej se tu podčrtuje, da člen 66 senžermenske mirovne pogodbe zagotavlja manjšini v javnosti uporabo lastnega jezika, ker pa slovenski kmetje ne smejo »pripraviti nobenega javnega zborovanja«, tudi ne morejo uveljaviti tega določila. Dalje se omenja, da deželno kmečko glasilo izhaja le v nemščini, dejstvo, ki pomeni zapostavljanje slovenskega kmeta. Spomenica poudarja, da »večji del podeželskega prebivalstva (na južnem Koroškem) ne zna nemščine«. Ob koncu najdemo opozorilo, da »dosedanje izenačevanje (slovenskih kmetov z nemškimi op.) nasprotuje duhu manjšinskih zaščitnih določb«, zaradi česar spomenica poziva kanclerja, da se slovenskim kmetom omogoči ustanovitev »lastne skupine« v okviru »kmečkega stanu«.<sup>21</sup>

<sup>19</sup> Prepis dokumenta v AINV, f. 146.

<sup>20</sup> Dušan Nečak, Volitve v kmetijske zbornice na Koroškem po drugi svetovni vojni. Zgodovinski časopis, 1974, 95—96.

<sup>21</sup> Tekst spomenice z dne 1. marca 1936. AINV, f. 146.

Ob že omenjenem Ratzerjevem zakonskem osnutku namenjenemu urejanju problematike koroškega slovenstva, lahko na tem mestu omenimo še predlog očitno privatne narave, ki sta ga pripravila dr. Theodor Veiter in dr. Otto Ender. Po njunem osnutku bi ustanovili na Koroškem ljudsko šolo s slovenskim učnim jezikom povsod tam, kjer živi v okolišu 5 km najmanj 40 šoloobveznih otrok s slovensko materinščino. Osnutek je predvideval poseben slovenski oddelek na celovškem učiteljišču, če pa bi ne bilo dovolj kandidatov za tak oddelek, pa bi imeli taki slušatelji obvezen tečaj iz slovenščine. Na ostalih srednjih šolah bi bili slovenski tečaji za nemške učence neobvezni, pač pa bi bili obvezni za slovenske učence. Veiter je predlagal, da bi bil najvišji organ na območju manjšinskega šolstva slovenski šolski oddelek deželnega šolskega sveta, imenovan Slovenski deželni šolski svet. Manjšinsko šolstvo bi bilo avtonomno in pod nadzorstvom pristojnih zveznih oziroma deželnih oblasti. V soglasju s slovenskim šolskim oddelkom bi tudi postavili posebnega nadzornika za slovenske šole, v kolikor pa bi ne bili postavljeni posebni slovenski okrajni nadzorniki, bi morali »okrajni šolski nadzorniki ... dokazati popolno znanje slovenskega jezika«. Predlog je tudi predvideval nadaljnji obstoj »dvojezičnih (utrakvističnih) šol«. O njihovi usodi, se pravi o njihovi (morebitni) spremembi v čisto slovenske oziroma nemške šole naj bi odločili novoformirani slovenski in nemški šolski sveti. Slovenskim šolskim občinam naj bi tudi ostala pravica, da se odločijo za slovensko ali za utrakvistično ljudsko šolo.

Med novostmi predloga je dalje misel o enakopravnosti slovenskega jezika na območju jezikovno mešanih okrajev Koroške. Občine in avtonomne oblasti na tem prostoru bi imele pravico uporabljati slovenščino tudi v notranjem poslovanju ter v poslovanju s tistimi občinami in oblastmi, ki so že osvojile uporabo slovenskega jezika. Osnutek je predvideval za področje sodstva nemščino kot notranji jezik, v kolikor pa bi sodnik ne obvladal slovenščine, je osnutek predvideval prevajalca. Prav tako naj bi imelo deželno sodišče v Celovcu enega ali več prevajalcev.

Po osnutku bi veljal za jezikovno mešani okraj tisti z najmanj 10 % slovenskega prebivalstva. Pripadnost k manjšini bi opredeljevala subjektivna izjava posameznika, o spornih primerih pa bi odločevala posebna paritetna nemško-slovenska pritožbena komisija. Njena naloga bi bila na podlagi objektivnih znakov (predvsem občevalnega in materinega jezika) vrednotiti pripadnost posameznika k določeni narodnosti. V kolikor bi slovenske šolske oblasti prekoračile svoj delokrog, bi jih po predlogu moglo učno ministrstvo suspendirati. Iz ostalih določb osnutka naj omenimo predlog, po katerem bi deželna zakonodaja omogočala Slovincem »odgovarjajoče« zastopstvo v vseh tistih »poklicnih organizacijah«, ki zajemajo večje število pripadnikov slovenske manjšine. Za obdobje osem mesecev po uveljavitvi zakona bi po osnutku dunajska vlada postavila posebnega komisarja za slovensko narodno skupnost. Ta bi bil nemške narodnosti in ne nujno Korošec. Njegova naloga bi bila upostava povezave med nemško večino, oziroma koroško deželno vlado in slovensko manjšino ter pripraviti vse za izvedbo zakona.<sup>22</sup>

<sup>22</sup> Veiter, cit. d., 160–168.

## III.

Iz časa po letu 1935 je treba omeniti prizadevanje na mednarodnem področju, namenjeno ureditvi slovenskega koroškega vprašanja. Žal so zadevni arhivi še nedostopni ali pa uničeni (to velja še zlasti za jugoslovanske diplomatske arhive) tako, da se moramo omejiti na nekaj bežnih opozoril. Z dne 4. junija 1935 je na primer ohranjeno pismo ženevskih Kongresov narodnosti avstrijskemu kanclerju, namenjeno ureditvi manjšinske problematike v Avstriji.<sup>23</sup> Razmišljalo se je tudi o avstrijsko-jugoslovanskih pogajanjih o koroškem manjšinskem vprašanju. V ta namen so bili na jugoslovanski strani pripravljeni predlogi za predvidene pogovore; ali je do njih prišlo, iz dostopne dokumentacije ni videti. Prav tako je še odprto vprašanje, ali so bili omenjeni predlogi posredovani avstrijski strani. Na šolskem področju najdemo v teh predlogih opozorilo, da obstoječe ljudske šole na slovenskem delu Koroške »niso ne po učnem načrtu, ne po učnem osebju manjšinske šole«. Pristojna šolska oblast tudi sistematično preprečuje slovenskim kandidatom sprejem na učiteljišče, slovenska skupnost pa je tudi izključena iz krajevnih šolskih odborov.

Jugoslavija je tudi nameravala opozoriti Avstrijo, da sodniki na območju južne Koroške občujejo s slovenskimi strankami izključno »v nemščini tudi v slučajih, ko stranka ni zmožna nemščine«. Mislilo se je dalje na recipročnost glede položaja nemške manjšine v Jugoslaviji in slovenske na avstrijskem Koroškem: »V postopanju z nemško manjšino v Jugoslaviji naj se uvede popolna in dosledna reciprociteta s slovensko manjšino v vseh panogah političnega, kulturnega in gospodarskega življenja.« Načeto naj bi bilo tudi vprašanje avstrijskih državnih podpor namenjenih razvoju slovenske manjšine.<sup>24</sup> Tem predlogom so se čez leto dni priključila opozorila na nastopanje koroškega nemškega nacionalizma ter na položaj, kakršnega je Slovencem ustvarila nova, avtoritarna državna ureditev. Dalje naj bi se preprečilo naseljevanje nemških rajhovskih priseljencev na slovensko območje Koroške.<sup>25</sup> Dalje bi bilo treba na območju južne Koroške razpustiti vse skupine (»društva«) Deutscher Schulverein Südmark ter »brezpogojno« razpustiti Kärntner Heimatbund. Po jugoslovanskem predlogu naj bi se ustanovili »manjšinski oddelki« v državnih stanovskih organizacijah, kot v kmečki, obrtni ter trgovski zvezi in v podobnih organizacijah. Avstrija naj bi tudi dovolila manjšinskim organizacijam »izključno pravico do vzgoje mladine slovenske manjšine«. Med ostalimi predlogi bi omenili še sugestijo po podelitvi kulturne avtonomije slovenski skupnosti.<sup>26</sup>

V ta okvir spada konec leta 1936 potovanje predstavnika kočevarskih Nemcev, župnika Josefa Eppicha iz Stare cerkve, na Dunaj in v Celovec. Potoval je na pobudo Dravske banovine in ljubljanske škofije ter s sporočilom, da bi izboljšanje položaja koroških Slovencev bilo v korist tudi kočevarskim Nemcem.<sup>27</sup> Dalje vemo, da je banska uprava na zahtevo kočevarskih Nemcev za izboljšanje njihovega položaja izjavila, da je mogoče njihove

<sup>23</sup> Prepis pisma hrani arhiv dr. Josipa Vilfana.

<sup>24</sup> Jugoslovanski predlog z dne 16. maja 1936 o odprtih vprašanjih manjšinskega varstva na Koroškem. ANV, f. 146.

<sup>25</sup> Več o tej problematiki: Tone Zorn, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema svetovnima vojnima. Zgodovinski časopis, 1970, 98–99.

<sup>26</sup> Gl. op. 24.

<sup>27</sup> Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941, Ljubljana 1966.

želje obravnavati samo na osnovi sporazumne rešitve manjšinskih vprašanj med Jugoslavijo in Avstrijo, in to na podlagi recipročnosti. Sledili so daljši pogovori med predstavniki kočevarskih Nemcev in koroških Slovencev v Celovcu. Na njih so 27. avgusta 1937 ugotovili naslednje smernice s področja manjšinskega varstva:

»1. Ukinejo se vsi organizirani in neorganizirani napadi na manjšino na kulturnem, gospodarskem in političnem polju.

2. Uredništvom, predvsem pa učiteljstvu se dajo brezpogojno smernice glede lojalnega zadržanja do manjšin.

3. Vsi narodno-politični članki v deželnih listih se cenzurirajo v smislu medsebojnega razumevanja.

4. Kriterij narodne pripadnosti je družinski jezik. Zastopniki manjšin zastopajo stališče, da spadajo otroci, ki so bili do 6. leta ali nemško ali slovensko vzgojeni, v vsakem slučaju v nemško oziroma slovensko šolo. Če obvlada otrok oba jezika, odloča volja staršev. Oblast ustvari možnost vzgoje narodno zavednega učiteljskega naraščaja v primernem številu.«<sup>28</sup>

Po podpisu sporazuma o ugotovitvi osnovnih smernic manjšinske politike je predstavnik kočevarskih Nemcev in koroških Slovencev sprejel koroški deželni glavár in jim obljubil, da bodo zahteve koroških Slovencev izpolnjene na podlagi recipročnega načela.<sup>29</sup>

Iz leta 1937 je tudi znana vloga, ki so jo izročili kočevarski Nemci rajhovskemu (!) poslaništvu v Beogradu s predlogom, da bi prišlo do recipročne ureditve položaja kočevarskih Nemcev ter koroških Slovencev na podlagi tako imenovane kulturne avtonomije. Kot kaže analiza vloge, je šlo za dobesedno ponovitev koroškega zakonskega osnutka o kulturni avtonomiji za koroške Slovence iz leta 1927, ki naj bi bil sedaj podlaga za recipročne ureditve manjšinskega vprašanja tako na Kočevskem kot na Koroškem.<sup>30</sup>

Misel o recipročni ureditvi kočevarskega in koroškega vprašanja je slovenska manjšina pozdravila. Iz vloge, izročené oblastem 15. junija 1937, bremo, da koroški Slovenci »pozdravljajo zamisel recipročnosti med nemško manjšino v Dravski banovini in slovensko manjšino na Koroškem in želijo, da se ta recipročnost nanaša na vsa področja, ki se tičejo narodnega življenja«. Kot je videti, je bila spomenica povezana z Eppichovim obiskom Celovca ter s pripravami na že omenjeni sestanek kočevarskih Nemcev in koroških Slovencev avgusta 1937, na katerem pa o kulturni avtonomiji očitno ni bilo več govora. Kot predpogoj za »razčiščenje narodno političnega ozračja« na Koroškem je vloga omenjala prepoved delovanja »posameznih društev in skupin«, ki delujejo proti ohranitvi slovenske narodnosti, zahtevo torej, ki jo vsebuje danes znani odstavek 5 člena 7 avstrijske državne pogodbe iz leta 1955. V spomenici je bilo posebej poudarjeno, da »ohranitev in nega materne jezika, katerega se družine na Koroškem poslužujejo, mora postati vrhovna dolžnost manjšinske zaščite od strani države in dežele. Protinaravna delitev koroških Slovencev v »narodno zavedne« in »nemško misleče« ... mora prenehati«. Konkretno se bo — nadaljuje spomenica — »narodna politična atmosfera na Koroškem razčistila na ta način, da se kulturno delovanje nemških organizacij in skupin omeji na oni del koroškega prebivalstva, ki se

<sup>28</sup> Isto.

<sup>29</sup> Isto, 105.

<sup>30</sup> Prim. Theodor Veiter, *Missglückter Versuch einer Kulturautonomie. Kleine Zeitung, Klagenfurt*, 27. avgust 1973, št. 197.

v svojih družinah poslučuje nemškega jezika«. Na kulturnem področju je vloga zahtevala priznanje Slovenske prosvetne zveze za predstavnika manjšine; ob tem je bila ponovljena zahteva, da se v koroški deželni zbor imenuje »kulturni« predstavnik manjšine, manjšina naj bo zastopana še v deželnem, okrajnih in krajevnih vodstvih Domovinske fronte ter v vseh stanovskih organizacijah. Kar se tiče manjšinskega šolstva je spomenica predlagala, da se prizna značaj manjšinskega šolstva vsem tistim šolam, katerim je utrakvistični značaj priznala avstrijska vlada še leta 1925. Spomenica je v nadaljevanju povzela že omenjene predloge iz leta 1935. Med novimi sestavinami je bila zahteva, da se za odrasle pripadnike manjšine dovoli prirejanje slovenskih jezikovnih tečajev. Zahtevala je tudi »popolno svobodo pri ustanavljanju kulturnih in gospodarskih društev«, tako kot je »to bilo do sedaj koroškim Slovencem mogoče«. Do popolne izvedbe šolske reforme pa naj se dovoli slovenskim društvom, da lahko prirejajo slovenske jezikovne tečaje tudi za šoloobvezno mladino nad deset let starosti. Poleg tega naj bi se deželnemu referentu za ljudsko izobrazbo za slovensko ozemlje dodelil zastopnik manjšine.

Posebno mesto je imelo v spomenici vprašanje položaja Slovencev v stanovski državi. Po ponovljenem predlogu bi Slovenci tvorili v državnih stanovskih organizacijah »posebno skupino«, samostojno »v vseh narodno kulturnih pogledih«. Vodja slovenske skupine bi bil istočasno tudi član vodstva ustrezne stanovske organizacije. Še posebej je omeniti zahtevo, da bi morala koroška stanovska glasila imeti slovenske priloge; te bi Slovenci urejali sami. Prav tako bi se moral na zborovanjih v slovenskem delu dežele načelno uporabljati le slovenski jezik. Ker je koroška varnostna direkcija leta 1936 prepovedala uporabo slovenskega poznamenovanja koroških krajev v Koroškem Slovincu, glasilu manjšine, je spomenica zahtevala popolno svobodo pri uporabljanju slovenskega krajevnega označevanja. Dalje bi morali v vseh občinah z manjšinskimi (utrakvističnimi) šolami razglašati vse odloke tudi v slovenskem jeziku; v teh občinah bi morala biti slovenščina tudi razpravljalni jezik. Poleg tega bi morali država oziroma dežela skrbeti, da se Slovenci pred ustreznimi oblastmi poslužujejo svojega jezika.

V zaključnem delu je spomenica zahtevala, da morajo imeti slovenski zdravniki ter Slovenci, zaposleni v ostalih svobodnih poklicih, »iste gospodarske ugodnosti« kot nemški kolegi. Dalje je treba vrniti državljsanske pravice vsem tistim, ki so jih bili izgubili ob plebiscitu 10. oktobra 1920. Kot jamstvo za ureditev položaja slovenske skupnosti, je spomenica predlagala ustanovitev posebnega manjšinskega oddelka pri koroški deželni vladi (»z vsemi pravicami«); oddelek bi bil neposredno podrejen avstrijskemu kanclerju.<sup>31</sup> Kolikor je znano, je tekst spomenice dobil tudi predstavnik kočevskih Nemcev župnik Eppich.

Od ostalih slovenskih predlogov tega leta bi veljalo omeniti željo, da bi (očitno na celovski) gimnaziji oblasti namestile 4–5 slovenskih profesorjev; predlog je utemeljevalo opozorilo, da obiskuje ta šolski zavod 10 % učencev slovenske narodnosti. Prav tako naj bi se ustanovila »ali pa odstopila« za potrebe manjšine posebna kmetijska šola. Zagotoviti pa bi bilo treba tudi

<sup>31</sup> Spomenica »Zahteve slovenske manjšine na kulturnem, gospodarskem in političnem polju« (v slovenskem jeziku), AINV, f. 146.

svoboden »kulturni stik (manjšine) z maternim narodom« ter »ukiniti plebiscitne proslave ter plebiscitne praznike, ker se s tem goji sovraštvo do Slovencev«. <sup>32</sup>

#### IV.

16. novembra 1937 je končno prišlo do razgovora o manjšinskem vprašanju, ki so se ga udeležili predstavnika Slovenske prosvetne zveze Ivan Starc in dr. Joško Tischler, zastopnika Kärntner Heimatbunda J. F. Perkonig in Alois Maier Kaibitsch, zastopnika deželne vlade pa sta bila deželni glavar dr. Sucher ter deželni svetnik dr. Hurdes. Vse kaže, da je na sestanku prišlo do dogovora o ureditvi slovenskega vprašanja predvsem na pritisk Dunaja; temu se je v tem trenutku uklonil tudi Kärntner Heimatbund, vsekakor v prepričanju, da sprejeti dogovor ne bo uresničen.

Na jezikovnem področju je bila na sestanku dogovorjena svobodna uporaba materinščine (slovenskega jezika) v »besedi in pismu«. Za uresničenje tega načela naj bi po dogovoru oblasti nastavile odgovarjajoče število dvojezičnih uradnikov. Dogovorjeno je dalje bilo, da sme slovenski koroški tisk znova uporabljati slovensko krajevno poznamovanje koroških krajev. Dogovorjeno je še bilo, da se ne bo »spremenila pravica manjšine, da se zbira v gospodarskih in kulturnih društvih«. Značilen je tudi dogovor, da se bosta obe strani, nemška in slovenska, prizadevali, »da bodo prenehali medsebojni napadi v deželi«, medtem ko naj bi avstrijska vlada skušala po diplomatski poti doseči, da bi prenehali napadi jugoslovanskega tiska na Koroško. Ohranjena bi bila dalje pravica manjšine do lastnih manjšinskih šol, vendar ob obvezi, da se Slovenska prosvetna zveza »v doglednem času ne bo poslužila te pravice« (!). Po dogovoru bi na šolskem področju uveljavili vse tri že leta 1936 omenjene šolske tipe I., II. in III. Za uresničitev šolskega dogovora naj bi ustanovili poseben odbor, ki bi ga sestavljali velikovski, celovski, beljaški in šmohorski nadzornik, slovenski učitelj Franc Legat iz Vajškre, dr. Joško Tischler ter prof. J. F. Perkonig. Po dogovoru naj bi razporedili ljudske šole po omenjenih treh tipih ter pripravili učne načrte za vsako vrsto šol posebej. Ko bi bil uresničen dogovor na šolskem področju, bi se nadaljevali pogovori o »praktični izpolnitvi in o vprašanju nadzora nad izpolnjevanjem dogovora«. <sup>33</sup>

S tem pa stvar ni bila končana, saj so se v javnosti pojavile trditve, da je bil pri razgovoru 16. novembra edini predstavnik večinskega naroda Kärntner Heimatbund. Trditve te vrste je manjšina odločno zavračala. V pismu, poslanem 18. decembra 1937 kanclerju Schuschniggu je Slovenska prosvetna zveza znova poudarila, da je lahko edini koroški sogovornik manjšine edinole deželna vlada, kot garant pa lahko nastopa tudi avstrijska zvezna vlada. Iz pisma še izvemo, da je bilo izhodišče razgovora 16. novembra medvojni nemško-poljski manjšinski dogovor, ob katerem so »od točke do točke obravnavali vzporedni položaj na Koroškem«. Pismo opozarja, da je iz citiranega zapisnika izpadlo več bistvenih pogledov na manjšinsko vprašanje. Tako sta zastopnika Kärntner Heimatdiensta »zamolčala bistven del nemško-poljskega dogovora«, zaradi česar je ta tudi izpadel iz zapisnika. Po nemško-

<sup>32</sup> Predlog iz aprila 1937, AINV, f. isti.

<sup>33</sup> Zapisnik razgovora z dne 16. novembra 1937. AINV, f. isti.

poljski pogodbi je bil namreč prepovedan vsak poskus »nasilno asimilirati manjšino, postaviti vprašanje pripadnosti k njej, ali pa preprečiti priznanje k manjšini«. Posebej pa povzetele pogodbe v pismu Slovenske prosvetne zveze kanclerju Schuschniggu opozarja, da ne sme izvajati na manjšino nobenega pritiska. Izvemo tudi, da so se pogajanja o šolskem vprašanju šele pričela, »toda do sedaj ni bilo (opaziti) nobenega bistvenega napredka«. Predvsem pa je pismo poudarjalo, da dokler ne bo nič »predvidenega gledé jamstev pri izvedbi (manjšinskega varstva op.) in dokler ne bo razjasnjeno raznarodovanje manjšine, ne more biti govora o rešitvi manjšinskega vprašanja na Koroškem«. Ob zaključku je pismo pripominjalo, da pomeni razgovor dne 16. novembra »uvodni poskus« za ureditev manjšinskega vprašanja ter da bo pri reševanju manjšinskega vprašanja potrebna »bistvena pomoč zvezne vlade«. <sup>34</sup> Kot kaže dostopna dokumentacija, je bila intervencija manjšine upravičena, saj sta tako Dunaj kot koroški deželni glavar priznala njeno upravičenost. <sup>35</sup>

Meseca decembra je Slovenska prosvetna zveza tudi pripravila obsežen elaborat, namenjen ureditvi koroškega manjšinskega vprašanja. Na tem mestu bi poudarili predvsem stališča, ki jih dotedanje vloge niso dovolj podčrtale. Tako je manjšina predlagala, da bi bili Slovenci sorazmerno zastopani v državnih in deželnih službah na območju južne Koroške. Izhodišče bi tu bil občevelni jezik, pripadnost določenemu kulturnemu krogu in podobno. V šolah bi bil materni jezik »v prvih štirih letih ljudske šole edini učni jezik za vse otroke« slovenskih družin, v zadnjih štirih letih pa bi bila nemščina (»državni jezik«) učni jezik z obveznim poukom materinščine. Onemogočen bi moral biti vsak vpliv nemških »obmejno-političnih« društev, kot so Kärntner Schulverein, Deutscher Schulverein Südmark in Turnvereine »na ljudsko šolo in na šolsko mladino«, delovanje teh društev pa »omejeno na nemško govoreče družine«. Prenehati bi moral tudi vsak gospodarski, politični in moralni pritisk v tisku in v javnem življenju na slovensko prebivalstvo. Elaborat poudarja, da se na jezikovno slovenskem področju mora zagotoviti svobodna uporaba maternega jezika »v govoru in pisavi v zasebnem in javnem življenju, posebno pri oblasteh ter v državnih in deželnih ustanovah...«. Elaborat je opozarjal na potrebo sprejema določil, ki bi onemogočale vsako agitacijo proti izvedbi podanih predlogov. Kar se tiče koroškega učiteljstva, je elaboratu dodano opozorilo, da učitelji na šolah »z manjšinskimi otroki« ne smejo biti včlanjeni v »nemško narodno-obrambna društva in tudi ne smejo z njimi sodelovati«. Prireditve teh društev bi ne smele biti v okviru šol ter v šolskih poslopih; prav tako bi bilo treba razveljaviti obstoječe pogodbe med šolami in društvom Deutscher Schulverein Südmark ter prepovedati sklepanje novih. <sup>36</sup>

To pa so očitno bili zadnji predlogi manjšine, saj je bila Avstrija z znanim anšlusom že čez tri mesece vključena v tretji rajh. S tem trenutkom niso le prenehala prizadevanja za ureditev slovenskega vprašanja, še več, na strani nemškega koroškega nacionalizma se sedaj odpre perspektiva »dokončne« ureditve slovenskega vprašanja s fizičnim uničenjem koroškega slovenstva.

<sup>34</sup> Pismo Slovenske prosvetne zveze kanclerju dr. Schuschniggu z dne 18. decembra 1937. AINV, f. isti.

<sup>35</sup> Pismo Slovenske prosvetne zveze poslano 14. januarja 1938 koroškemu deželnemu glavarju. AINV, f. isti.

<sup>36</sup> »Predlogi predstavnikov slovenskega naroda na Koroškem o rešitvi slovenskega manjšinskega vprašanja od strani avstrijskih oblastí iz decembra 1937. AINV, f. isti.

## Zusammenfassung

VERSUCHE DER REGELUNG DER LAGE DER SLOWENISCHEN VOLKSGRUPPE  
IM ÖSTERREICHISCHEN KÄRNTEN IN DER ZEIT DES AUTORITÄREN  
REGIMES

Der Aufsatz behandelt das Verhältnis des österreichischen autoritären Regimes der Jahre 1933—1938 der slowenischen Volksgruppe in Kärnten gegenüber. Es geht dabei um das Verhältnis, das sich noch besonders auf dem Gebiet des Schulwesens und in den damaligen Bestrebungen des Regimes, eine gewisse Regelung des Minderheitenschutzes zu erreichen, zeigt. In diesem Rahmen werden in der Abhandlung die Gespräche der Vertreter der slowenischen Volksgruppe mit den Vertretern der Behörde umrissen. Bekanntlich gerieten die Gespräche nicht über das Niveau von Verhandlungen hinaus und die Frage des Minderheitenschutzes blieb für die Kärntner Slowenen noch weiterhin offen.

Der Aufsatz berührt auch die Problematik des Wirkens der slowenischen Zentralorganisation in Kärnten, des »Politischen und wirtschaftlichen Vereins für die Slowenen in Kärnten« (Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem), die aber gerade während dieses Zeitraumes ihre Tätigkeit einstellen musste, sowie das Verhältnis der Minderheit der »Vaterländischen Front« gegenüber. Fragmentarisch berührt der Verfasser auch die Bestrebungen, eine reziproke Regelung der Lage der slowenischen Minderheit in Kärnten und der deutschen in Kernslowenien (Jugoslawien) zu erreichen.